

УДК 738(477-25)

Цитування:

Лампека М. Г., Стрілець В. Ф., Хижинський В. В. Виставкова діяльність Київського експериментального кераміко-художнього заводу після закриття виробництва у 2006 році. *Культура і сучасність : альманах*. 2022. № 1. С. 116–121.

Lampeka M., Strilets V., Khyzhynskii V. (2022). Exhibition activities of the Kyiv Experimental Ceramic Art Factory after the closure of production in 2006. *Kultura i suchasnist : almanakh*, 1, 116–121 [in Ukrainian].

Лампека Микола Геронтіювич,

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри комп'ютерної,
інженерної графіки та дизайну

Національного транспортного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9580-3399>
mlampeka@ukr.net

Стрілець Валерій Федорович,

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри комп'ютерної,
інженерної графіки та дизайну

Національного транспортного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7669-8770>
vstrilets8@gmail.com

Хижинський Володимир Вікторович,

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри художньої кераміки,
дерева, скульптури та металу
Київської державної академії
декоративно-прикладного

мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8450-9087>
volodymyr.khyzhynsky@gmail.com

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО КЕРАМІКО-ХУДОЖНЬОГО ЗАВОДУ ПІСЛЯ ЗАКРИТТЯ ВИРОБНИЦТВА У 2006 РОЦІ

Мета дослідження полягає у виявленні загальних тенденцій та всебічних підходів до проблеми аналізу і збереження мистецьких цінностей, складовою частиною яких є художні вироби з порцеляни, визначення їхнього місця у контексті соціокультурного поступу України у ХХ столітті і впливу цих процесів на формування національної самосвідомості. Особливого значення мистецтво порцеляни набуває як явище, що базується на художньо-естетичних і світоглядних традиціях, втілених у художніх формах. З огляду на стан руйнації вітчизняної фарфоро-фаянсової галузі порцелянові вироби провідного її підприємства – Київського експериментального кераміко-художнього заводу потребують аналізу та висвітлення їх впливу на національну самобутність української культури. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні принципів наукової достовірності, а також використанні соціокультурного і мистецтвознавчого підходів. Вжито в дослідженні і сукупність наукових методів, зокрема: аксіологічний, онтологічний (буттєвий), когнітивний, системно-історичний, компаративний (історико-порівняльний), культурологічний, крос-культурний, типологічний, іконологічно-іконографічний, мистецтвознавчого аналізу. Крім того, були задіяні загальнонаукові методи дослідження – теоретичні, емпіричні й емпірико-теоретичні. **Наукова новизна.** У науковій розвідці застосовано комплексне дослідження унікальних мистецьких зразків із порцеляни, створених на базі Київського експериментального кераміко-художнього заводу (КЕКХЗ) та висвітлено стан вивчення окремих аспектів впливу цих художніх виробів на мистецьку культуру України після припинення функціонування виробництва. **Висновки.** Отримані результати дозволяють засвідчити, що: вперше комплексно досліджено феномен вітчизняної порцеляни як катализатора інноваційних перетворень у сучасному суспільстві; виявлено, що сферою реалізації культуротворчого потенціалу української порцеляни є приватні та державні колекції, в яких художні твори ілюструють історичний та культурний вітчизняний досвід; з'ясовано, що виставкова діяльність музеїв та галерей сприяє інтелектуальному та естетичному вихованню, формує національну ідентичність особистості, підсилює прояви самобутнього творення та оновлення національної традиції; наукова розробка цієї проблематики стала базисом для можливості подальшого поширення такого інноваційного імпульсу та визначення сутності впливу творчих досягнень порцелянової галузі, і, зокрема КЕКХЗ, на загальну художню

© Лампека М. Г., 2022

© Стрілець В. Ф., 2022

© Хижинський В. В., 2022

культуру України початку ХХІ століття; з'ясовано, що на антикварному ринку існує підвищений попит на продукцію підприємства і хвиля дослідницького та колекціонерського інтересу до цього явища зумовлює моду на український фарфор, спонукаючи мистецтвознавців ґрунтовно досліджувати наявні зразки української художньої порцеляни, зокрема і київської, та ретельно відновлювати творчі біографії художників.

Ключові слова: порцеляна, КЕКХЗ, Україна, ХХІ століття, художні колекції, наукові дослідження, інформаційні технології.

Lampeka Mykola, Candidate of Art History, Associate Professor of Computer, Engineering Graphics and Design, National Transport University; Strilets Valerii, Candidate of Art History, Associate Professor of Computer, Engineering Graphics and Design, National Transport University; Khyzhynskii Volodymyr, Candidate of Art History, Associate Professor of Art Ceramics, Wood, Sculpture and Metal Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design

Exhibition activities of the Kyiv Experimental Ceramic Art Factory after the closure of production in 2006

The purpose of the study is to identify general trends and comprehensive approaches to the problem of analysis and preservation of artistic values, part of which are porcelain, to determine their place in the context of socio-cultural progress of Ukraine in the twentieth century and the impact of these processes on national identity. Porcelain art acquires special significance as a phenomenon based on artistic, aesthetic and ideological traditions embodied in art forms. Given the state of destruction of the domestic porcelain and earthenware industry, porcelain products of its leading enterprise - Kyiv Experimental Ceramic and Art Factory need to analyze and highlight their impact on the national identity of Ukrainian culture. **The research methodology** is to apply the principles of scientific reliability and comprehensiveness, as well as the use of socio-cultural and art approaches. Used in the study and a set of scientific methods, in particular: axiological, ontological (existential), cognitive, system-historical, comparative (historical-comparative), culturological, cross-cultural, typological, iconological-iconographic, art analysis. In addition, general scientific research methods were used - theoretical, empirical and empirical-theoretical. **Scientific novelty.** Scientific research uses a comprehensive study of unique porcelain art samples created on the basis of the Kyiv Experimental Ceramics and Art Factory (KECAF) and highlights the state of study of certain aspects of the impact of these works of art on Ukrainian art culture after the cessation of production. **Conclusions.** The obtained results allow to testify that: for the first time the phenomenon of domestic porcelain as a catalyst of innovative transformations in modern society has been comprehensively studied; found that the sphere of realization of the cultural potential of Ukrainian porcelain there are private and state collections in which works of art are witnesses of historical and cultural national experience; it was found out that the exhibition activity of museums and galleries promotes intellectual and aesthetic education, forms the national identity of the individual, strengthens the manifestations of original creation and renewal of the national tradition; scientific development of this issue has become the basis for the possibility of further dissemination of this innovative impulse and determine the essence of the impact of creative achievements of the porcelain industry, and in particular KECAF, on the general artistic culture of Ukraine of the beginning of the ХХІ century; It was found that in the antique market there is an increased demand for the company's products and the wave of research and collector interest in this phenomenon determines the fashion for Ukrainian porcelain, encouraging art critics to carefully restore the creative biographies of artists.

Key words: porcelain, KECAF, Ukraine, ХХІ century, art collections, scientific researches, information technologies.

Актуальність теми дослідження. Вивчення такого унікального явища, як українська порцеляна є надзвичайно актуальним аспектом в контексті визначення її місця в культурному поступі України у ХХІ ст., особливо з огляду на теперішній стан галузі виробництва тонкої кераміки, коли проблема збереження традицій виступає пріоритетом на тлі мультикультурних тенденцій нашого часу. У нинішній ситуації процес формування національної самоідентифікації набуває особливого значення. Мистецтво порцеляни як складової української художньої культури є основою національної специфіки [2, 279]. Виробнича діяльність, пов'язана зі створенням мистецьких цінностей залишає помітний слід у історії культури регіону та і держави в цілому

навіть після припинення існування суб'єкта виробництва. Залишаються твори, традиції та історична пам'ять, що з часом обростає міфологічними подробицями, що у свою чергу, не применшує значення конкретного осередку, а навпаки викликає зацікавлення його надбаннями та супроводжується жвавим інтересом до його спадщини [10].

Проблема культуротворчості українського фарфору заслуговує пильної уваги і ґрунтовного дослідження. Доля провідного виробника української порцеляни – Київського експериментального кераміко-художнього заводу продовжує викликати щире зацікавлення фахівців – мистецтвознавців та колекціонерів. Вивчення та узагальнення даних про проблеми формотворення та декорування

продукції цього підприємства дозволить виявити безпосередній вплив мистецьких аспектів виробництва на загальну художню культуру України та зберегти інформацію про напрацювання художньої лабораторії заводу, які продовжують вносити корективи у формування предметного середовища навіть після занепаду галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія становлення та розвитку КЕКХЗ пов'язана саме із ХХ століттям, але витoki стилістики й формотворчих процесів української тонкої кераміки були закладені значно раніше і вплив на них таких знакових вітчизняних підприємств, як Корецький, Волокитинський, Городницький, Баранівський фарфорові заводи та Кисво-Межигірська фаянсова фабрика був незаперечним [11, 28]. Наукові праці українських і зарубіжних вчених систематизували інформацію про розвиток порцелянового виробництва на теренах України. Історію українського фарфору вивчали такі знані науковці, як Н. Онацький, Л. Долинський, П. Мусієнко, Ф. Петрякова. В їхніх роботах ґрунтовно досліджено художні та естетичні аспекти становлення галузі тонкої кераміки.

Етапи розвитку фарфорових підприємств, які функціонували у ХХ столітті, висвітлювалися у працях вітчизняних мистецтвознавців, таких як Н. Глухенька, О. Чарновський, В. Щербак, Л. Білоус, О. Школьна, О. Корусь. Передумови виникнення київського підприємства порцеляни, його розвиток та занепад, мистецьку культуру виробництва загалом та творчість окремих художників ґрунтовно дослідила О. Школьна у своїй праці «Київський художній фарфор ХХ століття». Вона дала визначення статусу цього виробництва як флагмана вітчизняної порцеляни другої половини ХХ – початку ХХІ ст. [11].

Для того, щоб окреслити художні особливості вітчизняної порцеляни, витoki культури формотворення та декорування продукції необхідно дослідити біографії митців, еволюцію їхнього творчого методу. З цієї метою були надруковані перші два комплекти листівок із серії «Майстри української фарфорової пластики»: «Оксана Жникруп» та «Владислав Щербина», передне слово до яких написала Людмила Білоус, заступник директора Національного музею українського народного декоративного мистецтва [3, 4].

Творчість В. І. Щербини досліджувала і

О. Корусь. У виданні «Владислав Щербина. Фарфор і кераміка» (Київ : «АРТ КНИГА», 2016), яке побачило світ у листопаді 2016 року з нагоди 90-річчя художника, дослідниця систематизувала та каталогізувала творчий доробок Владислава Івановича. Авторка дала мистецтвознавчу оцінку скульптурним композиціям, ввела до наукового обігу невідомі роботи скульптора, уклала бібліографічну довідку та перелік музеїв, в яких зберігаються твори [9, 362].

Також у співавторстві з Л. Романюк О. Корусь у 2015 р. уклала альбом-каталог творів ще однієї скульпторки заводу – Ольги Рапай. Автори зібрали доволі повну інформацію про художній доробок мисткині, проаналізували витoki становлення творчої особистості та означили основні тенденції розвитку її професійної діяльності. Склали перелік виставок та визначили місцезнаходження творів у музейних експозиціях, підготували список публікацій про скульпторку. Характеризували творчість О. Рапай також В. Целтнер та Р. Даскалова.

Петриківська орнаментика на порцеляні у виконанні класиків декоративного розпису знайшла відображення у низці наукових розвідок Н. Глухенької, Н. Велігоцької, І. Сакович, О. Данченко, Ю. Смолій, М. Семесюк [6].

Перераховані вище наукові дослідження дозволяють осягнути специфіку виробництва художнього фарфору як унікального явища українського мистецтва, охарактеризувати виражальні засоби, якими користувалися майстри КЕКХЗ, створюючи зразки продукції підприємства (унікальні авторські твори, партії малотиражних виробів та серійну продукцію), ознайомитися з виробничими процесами та безпосередньою участю в них працівників художньої лабораторії [1, 182].

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія розвитку Київського експериментального кераміко-художнього заводу віддзеркалює складні процеси величного і трагічного ХХ ст. Підприємство пройшло непростий шлях від звичайного радянського виробництва до беззаперечного лідера галузі легкої промисловості незалежної України з яскраво вираженим національним характером. Підтвердженням значущості художніх традицій КЕКХЗ є незгасаючий інтерес суспільства до його історії, зацікавлення науковців та колекціонерів мистецькою складовою підприємства [14]. Музей київської порцеляни, створений у

2015 році, сприяє популяризації та збереженню інформації про лідера та законодавця оригінальних стилістичних рішень у царині формоутворення та декорування мистецьких і тиражованих фарфорових виробів створених у ХХ ст.

З 14 лютого до 14 березня 2019 року у Києві під егідою музею «Київський фарфор», Музею історії міста Києва, Центрального державного кінофотоархіву України ім. Г. С. Пшеничного з успіхом пройшла виставка «Перлини київського фарфору». Це був перший самостійно організований та представлений широкому загалу проєкт приватного музею «Київський фарфор». Основу експозиції, як і музейної збірки, становить колекція, що належить сім'ї Т. та Р. Сазонових [4, 6].

Як зазначено у прес-релізі: «Тематична спеціалізація новоствореного музею – фарфор Київського експериментального кераміко-художнього заводу (КЕКХЗ), була зумовлена початковим прагненням сформувати колекцію з предметів, що відносяться до окремо взятого фарфорового виробництва. Актуальним завданням нового музею стало збирання пам'яток суцільно знищеного нині, а колись славетного київського виробництва задля збереження його доробку для нащадків» [4, 2].

У межах виставки представлено два проєкти, над якими нині працює музей. Перший підіймає проблему недостатньої вивченості такого унікального явища, як петриківський народний розпис на фарфорі. КЕКХЗ першим запровадив використання нового оригінального напрямку у декоративному мистецтві та сприяв розповсюдженню прийомів петриківського розпису на інших фарфорових заводах України. Метою другого спецпроєкту є пошук цікавих фактів про київський фарфор.

Затверджений юридично, музей «Київський фарфор», поки що не доступний для відвідування за відсутності власного виставкового простору. Експозиція «Перлини київського фарфору» підіймає ще одне важливе питання про надання приміщення новому музею, адже його багата та неоціненна колекція може стати гордістю міста і заслуговує бути гідно представленою загалу, як стверджують куратори виставки Тетяна Сазонова, Олена Корусь та Роман Сазонов [4, 3]. На хвилі зацікавлення вітчизняним фарфором схвально був сприйнятий глядачами авторський проєкт голови ГО «Асоціація дослідників фарфору та фаянсу» Валерія Завершинського «Порцеляновий ренесанс України». Він репрезентував провідних майстрів, які

працювали і працюють з цим матеріалом. Двоє представників Київського експериментального кераміко-художнього заводу були задіяні у цьому проєкті. Олена Скицюк та Георгій Антоненко гідно представили підприємство, виставивши на огляд загалу свої кращі твори [11, 325].

Ця мистецька подія з успіхом відбулася у багатьох містах, а з 20 грудня 2018 року до 10 лютого 2019 року виставка була представлена і у Київському Музеї сучасного мистецтва України. За словами автора і керівника проєкту Валерія Завершинського: «На виставці представлений доробок митців, які своєю творчістю «пророкують» нові горизонти української художньої порцеляни. Саме цей порцеляновий розпис демонструє поєднання традиції та авторського новаторства» [13].

У сучасному світі й в Україні також, проблема збереження та розвитку національної культури, яка переважно базується на традиціях народного та професійного мистецтва, зразках авторських творів, а також мистецьких цінностях, створених промисловим способом, набуває особливого значення насамперед у контексті євроінтеграційних процесів і мультикультурних проявів у мистецтві зокрема. У зв'язку з тенденцією до глобалізації багато культур світу зазнають нівелювання національної своєрідності, піддаючись загрози втрати ідентичності та зміни культурного коду окремих народів [5, 12].

Проблема збереження та популяризації культурного спадку, залишеного нам попередніми поколіннями художників промисловості у зразках продукції фарфорових заводів, заслуговує на те, аби дані відносно цих творів були вивчені та систематизовані, повноцінно уведені до наукового обігу. Не всі зразки продукції передані до державних музеїв, велика їх кількість знаходиться у приватних колекціях, більшість з яких є закритими для пересічного глядача. Та саме вони є тим резервним фондом, за рахунок якого можуть бути поповнені кращими експонатами порцеляни експозиції провідних вітчизняних музеїв, адже, як показує практика, спадкоємці колекціонерів не завжди продовжують справу їхнього життя, тож або продають колекцію, або передають у дарунок музею. Отже, дані про наявність художніх виробів КЕКХЗ у приватних збірках допоможуть оцінити кількісний та якісний склад мистецьких творів цього виробництва, які можуть в майбутньому поповнити фонди провідних музеїв декоративно-прикладного мистецтва України [8, 211].

Тенденція до збільшення попиту на фарфорові вироби радянського періоду на антикварному ринку зобов'язує фахівців-мистецтвознавців систематизувати дані про наявні зразки продукції Київського заводу порцеляни та унеможливити появу підробок і новоробів, адже це, у свою чергу, впливає на економічну ситуацію в країні, призводить до моральних збитків та підриває довіру до вітчизняного арт-ринку.

З метою запобігання таким явищам небайдужі мистецтвознавці і дослідники порцеляни, фахівці і просто шанувальники вжиткового мистецтва об'єднуються у інтернетспільноти. Наразі в медіа-просторі існує декілька груп, які гуртують шанувальників мистецтва тонкої кераміки. До таких можемо віднести «Український фарфор. Українские мастера фарфора. Украина в фарфоре», «Петриківка», «Фарфор КЕКХЗ/КЭКХЗ Киевский фарфор», «КЕКХЗ» та багато інших. Зокрема, модераторка однієї з цих груп О. Корусь розмістила на сайті правила, які існують у спільноті і за якими кожен учасник може запросити до групи друзів за інтересами. У розділі медіа-файли можна створити свій альбом, в який завантажуються фото предметів зі своєї колекції. Також можна розміщувати публікації в альбоми, що вже існують: «Література про КЕКХЗ та художників», «Скульптура», «Посуд КЕКХЗ». Можна робити теги з іменами художників, що полегшить функцію пошуку необхідних матеріалів у групі. Заборонені питання про оцінку та продаж предметів, реклама та спам. Ми за сприятливе для спілкування середовище, за конструктивні дискусії, доброзичливе та поважне ставлення один до одного.

Важливим аспектом функціонування спільноти є обмін інформацією серед її учасників, атрибуція творів та означення стилістичних особливостей, притаманних окремим авторам. Головним чином, тут зосереджено увагу на спробі визначення локальної специфіки засобів художньої та образної мови у творах київських майстрів порцеляни і виявленні факторів, що вплинули на її формування та розвиток.

Активну участь у процесі екземпліфікації теми беруть безпосередньо художники, які працювали на КЕКХЗ. Л. Лозова, Г. Антоненко, Ю. Красна, О. Карасьова, О. Тарасенко розміщують на своїх сторінках у соцмережах власні твори, влаштовують флешмоби з експозицією своїх робіт і передачею естафети колегам-фарфористам.

Олександр Цапенко, колишній представник адміністрації підприємства, не тільки колекціонує порцелянову пластику, але й займається виготовленням її за кращими зразками скульптури періоду функціонування КЕКХЗ. Після закриття заводу ним були викуплені моделі та модель-форми робіт провідних скульпторів художньої лабораторії. Нині кожен бажаючий може придбати оригінальні твори, які випускає приватне підприємство *Kievporcelain*.

Як відзначає той же О. Цапенко: «Наше завдання – створити інформаційний простір, в якому кожен, хто колекціонує вироби Київського експериментального кераміко-художнього заводу, міг би знайти інформацію, яка його цікавить. Зберегти історію заводу та донести її до усіх, хто цікавиться порцеляною».

Висновки. Короткий огляд означеної проблематики дає підстави стверджувати, що існує непідробний інтерес та зацікавлення колекціонерів фарфоровою продукцією, яку випускали українські підприємства у радянський та пострадянський період. Такий стан речей потребує звернення уваги на практичний аспект – збереження та систематизацію інформації про виробника київської порцеляни, адже Київський фарфоровий завод випустив велику кількість зразків скульптури, сувенірів, предметів побутового характеру, які зараз на антикварному ринку продаються за максимальними цінами. Безперечно, всебічний розгляд означеної теми є актуальним, оскільки зумовлений необхідністю і перспективою теоретичного осмислення генези й специфіки становлення мистецької порцеляни, виготовленої промисловим способом, складовою української художньої культури ХХ – початку ХХІ століття.

Література

1. Афанасьєв В. А. Українське радянське мистецтво 1960–1980-х рр.: нариси з історії українського мистецтва. Київ: Мистецтво, 1984. 222 с.
2. Бех Л. В. Український фарфор: загальноєвропейський вимір та національна специфіка. *Актуальні проблеми історії теорії та практики художньої культури*. Київ: НАКККіМ, 2012. Вип. ХХІХ. С. 278–285.
3. Білоус Л. У творчому тандемі. *Культура і життя*. Київ, 2005. № 45–46. С. 4.
4. Виставка «Перлини Київського фарфору» 14.02–14.03. 2019 р.: Буклет / авт. текст та упорядкув. О. Корусь. Київ, 2019. 6 с.

5. Вялець А. Музеї та сучасність. *Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ століття*: зб. наук, праць. Київ: Златограф, 2004. С. 10–14.

6. Глухенька Н. Петриківські декоративні розписи. Київ: Мистецтво, 1965. 62 с.

7. Долинський Л. В. Український художній фарфор. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 88 с.

8. Карпов В. В. Приватна колекція в українському культурно-мистецькому просторі: новації правової легалізації. *Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей*: збірник. Київ: НАКККіМ, 2019. 216 с.

9. Корусь Е. Владислав Щербина. Фарфор и керамика: монографія. Киев: АРТ КНИГА, 2016. 376 с.

10. Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ століття: зб. наук. праць / за редакцією М. Селівачова. Київ: Златограф, 2004. 208 с.

11. Школьна О. В. Київський художній фарфор ХХ століття. Київ: День Печати, 2011. 400 с.

12. Щербак В. Українська порцеляна ХХ століття: особливості розвитку, художні пошуки. / УАМ. Київ, 2005. Вип. 12. С. 205–213.

References

1. Afanasyev, V. A. (1984). Ukrainian Soviet art of 1960-1980: essays on the history of Ukrainian art. Kyiv: Art. [in Ukrainian].

2. Bekh, L. V. (2012). Ukrainian porcelain: European dimension and national specifics. Current problems of the history of theory and practice of art culture. Kyiv: NACCKiM, XXIX [in Ukrainian].

3. Belous, L. (2005). In a creative tandem.

Culture and life. Kyiv: № 45–46. [in Ukrainian].

4. Exhibition "Pearls of Kyiv Porcelain" 14.02–14.03. 2019: *Booklet*, ed. text and arranged. O. Korus. (2019). Kyiv. [in Ukrainian].

5. Vyalets, A. (2004). Museums and modernity. Museum business and museum policy in Ukraine of the XX century: collection. sciences, prot. Kyiv: Zlatograf. [in Ukrainian].

6. Gluhenska, N. (1965). Petrykivka decorative paintings. Kyiv: Art. [in Ukrainian].

7. Dolynsky L. V. (1963). Ukrainian artistic porcelain. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR. [in Ukrainian].

8. Karpov, V. V. (2019). Private collection in the Ukrainian cultural and artistic space: innovations of legal legalization. *Scientific attribution of works of art, examination and evaluation of cultural values: a collection*. Kyiv: NAKKКiM. [in Ukrainian].

9. Korus, E. (2016). Vladislav Shcherbina. Porcelain and ceramics: monograph. Kiev: ART BOOK. [in Ukrainian].

10. Museum business and museum policy in Ukraine of the twentieth century: collection. Science. works, edited by M. Selivachev. (2004.). Kyiv: Zlatograf. [in Ukrainian].

11. Shkolna, OV (2011). Kyiv artistic porcelain of the twentieth century. Kyiv: Day of the Press. [in Ukrainian, Russian].

12. Scherbak, V. (2005). Ukrainian porcelain of the twentieth century: features of development, artistic pursuits. UAM. Kyiv: Issue. 12. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 23.03.2022
Отримано після доопрацювання 21.04.2022
Прийнято до друку 05.05.2022*